

inauguració del curs

Lliçó inaugural

El dia 21 de setembre de 1998 tingué lloc, a la Sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans, la sessió d'inauguració del curs 1998-1999.

El discurs reglamentari fou a càrrec de l'Ihm. Sr. Marc Mayer i Olivé, membre de la Secció Històrico-Arqueològica, i dugué per títol *L'art de la falsificació. Falsae inscriptiones a l'epigrafia romana de Catalunya*. L'acte comptà també amb un discurs del president de l'Institut, Ihm. Sr. Manuel Castellet i So-

lanas, i amb un parlament del president de la Generalitat de Catalunya, M. Hble. Sr. Jordi Pujol i Soley. Així mateix, el secretari general de l'Institut, Ihm. Sr. Carles Miralles, féu una lectura del resum de la *Memòria del curs 1997-1998*.

Durant la sessió inaugural del curs s'interpretaren unes quantes peces musicals, que anaren a càrrec de la soprano Mireia Casas, acompanyada amb el piano pel senyor Marco Evangelisti.

Reproduïm a continuació el text dels discursos llegits per l'Ihm. Sr. Marc Mayer i Olivé, per l'Ihm. Sr. Manuel Castellet i pel M. Hble. Sr. Jordi Pujol.

L'art de la falsificació. Falsae inscriptiones a l'epigrafia romana de Catalunya

A tall de justificació¹

Per als antics la història tenia un caràcter literari, carregat de recursos retòrics, que, d'acord amb la

seva finalitat eminentment demostrativa, perseguia convèncer el lector, o millor encara l'oient, de quines havien estat les causes i les conseqüències d'uns fets i quina lliçó se'n podia ex-

1. Principals abreviacions:

CIL II = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. II, ed. AE. Hübner, Berlín, 1869, i *Supplementum*, Berlín, 1892.

IRB = S. MARINER, *Inscriptiones romanas de Barcelona (lapidarias y musivas)*, Barcelona, 1973.

IRC I = G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptiones romaines de Catalogne. I. Barcelone (sauf Barcino)*, París, 1984.

IRC II = G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptiones romaines de Catalogne. II. Lérida*, París, 1985.

IRC III = G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptiones romaines de Catalogne. III. Gérone*, París, 1991.

IRC IV = G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscriptiones romaines de Catalogne. IV. Barcino*, París, 1997.

RIT = G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín, 1975.

treure, la qual cosa era l'objectiu final de la història.

No podem afirmar que tots els recursos fossin lícits per a aconseguir aquest fi, però sí que l'alteració de l'ordre dels fets i l'addició de suposicions com a realitats es feien moltes vegades indispensables per a arribar a un discurs coherent i convincent que reflectís els fets i fes els resultats finals evidents en una seqüència demostrativa vinculada a la capacitat literària i al geni de l'escriptor. Aquí rau possiblement la causa que la història fos considerada com el més noble dels refugis intel·lectuals de l'home polític quan la seva trajectòria quedava interrompuda. La transmissió d'experiència política, de missatge patriòtic i d'ideologia era, doncs, consubstancial al gènere històric, un gènere didàctic vinculat, però, a la realitat d'uns fets en la concatenació dels quals, condicionada per l'amenitat i la intel·ligibilitat, hi havia en gran part l'art de l'historiador.

Objectivitat, veritat, imparcialitat, són indubtablement ideals històrics, difícils, dels nostres dies; la història ha anat esdevenint el que vol ésser, una ciència, i no només un gènere literari.

La crítica, la hipercrítica, depuren les fonts històriques, l'acribia substi-

tueix la credulitat, un llarg procés encara no acabat en el qual els recursos literaris ja no tenen cabuda quan poden alterar el que es pensa que són realitats, on els recursos retòrics són emprats amb pretensió d'inferència lògica i, malgrat tot, una sospita constant, una preocupació amatenent: ésser defraudats per la falsedat, per la creació voluntària per part d'algué d'una altra realitat que desvii del que es creu que pot ésser la veritat objectiva dels fets.

El tema que hem elegit ens portarà a la realitat virtual del que és, o pensem que és, fals, als motius, a la informació, a la tècnica de la qual sorgeixen, es creen, uns documents falsos que pretenen aportar dades sobre un període molt concret de la història: l'antiguitat romana.

El document més fidedigne d'aquest passat remot és aquell que ens arriba a les mans amb un missatge no tocat, no manipulat, en el mateix suport i forma en què fou deixat en el món antic per l'emissor; aquest document no pot ser altre que el que es confia a la pedra o al bronze, el que es grava en forma indeleble per transmetre a la posteroritat el seu contingut sense canvis: les inscripcions.²

2. Sobre la falsificació de l'epigrafia romana, cf. M. BILLANOVICH, «Falsi epigrafici», *Italia medioevale e umanistica*, 10 (1967), p. 25-110. Especialitzats en Itàlia: G. L. GREGORI, *Genealogie estensi e falsificazione epigrafica*, Roma, 1990 (Opuscula Epigraphica, 1); G. MENNELLA, «Un apografo di iscrizioni latine e greche dalla bottega di Bartolomeo Cavaceppi (1756)», *Italia medioeva-*

La inscripció com a prova antiga irrefutable

Intentarem, en aquestes pàgines, repassar breument alguns exemples vinculats al territori antic del que és avui Catalunya, tot advertint que el que mostrarem no és excepcional i que les consideracions són perfectament extrapolables a gairebé tots els àmbits que abraçà l'Imperi romà.

Cal afegir també que, en molt comptades ocasions, els falsos epigràfics tenen una realitat material més enllà del paper en el qual estan copiats. Es tracta, doncs, d'inscripcions inexistents en el seu suport original, d'una epigrafia de transmissió purament textual o literària. La ficció pretén que erudits prudents i de bona fe les veieren i copiaren i salvaren així la memòria del seu contingut de la posterior pèrdua o destrucció d'aquests monuments.

Els medievalistes no se sorprendran d'això; el document fals i molt més freqüentment conegut en còpia, resum o regesta que en la seva entitat falsificada, els documents per a determinar privilegis i propietats d'ordes militars, remunten aquests procediments a la mateixa edat mitjana.

Les mateixes fonts literàries no estan exemptes d'aquestes turpituds, l'enginy de les quals és variable i que avui són un bon objecte d'estudi erudit per la varietat de procediments emprats i per la informació que contenen, que és una mostra de cultura del moment de creació del document apòcrif.

Les falses cròniques són un exemple preclar del que diem, unes cròniques falses que han sorprès la credulitat de molts fins als nostres dies, malgrat que estudiosos de la talla d'un Nicolás Antonio o d'un Antoni Agustí les denunciessin

le e umanistica, 19 (1976), p. 386-412; S. PANCIERA, *Un falsario del primo ottocento: Girolano Asquini e l'Epigrafia antica delle Venezie*, Roma, 1970.

Per al cas d'Hispania, cf. G. FABRE i M. MAYER, «Falsae et alienae: quelques aspects de l'application des critères d'E. Hübner à l'épigraphie romaine de Catalogne», a *Épigraphie hispanique. Problèmes de méthode et d'édition*, París, 1984, p. 181-193; M. MAYER, «Epigrafia hispànica y transmisión literaria con especial atención a la manuscrita», *ibídem*, p. 35-53; LE ROUX, «Autour de la notion d'inscription fautive», *ibídem*, p. 175-180; J. ENCARNAÇÃO, «Politicamente falsários», *Estudos sobre Epigrafia*, Coímbra, 1998, p. 29-56, i «Da invenção de inscrições romanas pelo humanista André de Resende», *Biblos*, 67 (1991), p. 193-221; M. MAYER, «La técnica de producción de falsos epigráficos a través de algunos ejemplos de CIL II», a *Excerpta Philologica Antonio Holgado Redondo sacra I*, Cadix (1991), p. 491-499; WULFF, «De Andalucía Antigua en la Historiografía española (XVI-XIX)», *Ariadna*, 10 (1992), p. 9-80. Resulta molt important H. GIMENO, *Historia de la investigación epigráfica en España en los ss. XVI y XVII a la luz del recuperado manuscrito del Conde de Guimerá*, Saragossa, 1997.

Sobre la falsificació en general: J. CARO BAROJA, *Las falsificaciones de la Historia (en relación con la de España)*, Barcelona, 1991.

des de poc després que fossin forjades; el jesuïta Jerónimo Román de la Higuera els deu la seva fama perdurable.³

Cal recordar com a especialment vinculat a casa nostra el *Fragmentum chronici, sive omnimodae historiae Flavii Lucii Dextri Barcinonensis*, atribuït a Dextre, fill de Pacià de Barcelona, citat pel *De viris illustribus* de Jeroni com a historiador.⁴

És notable també el singular episodi dels falsos del Sacromonte de Granada, on un alfabet desconegut es barreja amb llatí i hebreu i produeix importantíssimes relíquies que ennoblixen l'arrelam cristià de la capital del regne nassarita.⁵

A Barcelona, les excavacions que cercaven el cos de sant Pere Nolasc també produïren algun episodi interessant.⁶

Per acabar, recordem el *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, d'un Bernat Boades, darrere del qual s'amagava el menoret Joan Gaspar Roig i Jalpí, argumentat com a fals a l'inici del volum iv de la seva edició a la col·lecció «Els nostres clàssics» per Miquel Coll i Alentorn, l'any 1948, després d'haver desafiat amb èxit l'esforç crític d'alguns dels més notables coneixadors de la nostra història i literatura.⁷

Els falsos han acompanyat sempre la història, com l'astrologia l'astrologia, i l'alquímia les ciències químiques.

En el cas dels falsos epigràfics no manquen estudis que han intentat refer la seva tradició i han establert, per a molts d'ells, la causa i la tècnica de composició. Fins i tot en el cas del territori

3. Sobre Jerónimo Román de la Higuera, cf. J. CARO BAROJA, *Las falsificaciones de la Historia...*, p. 163-187; cf. a més, molt especialment, J. GODOY, *Historia crítica de los falsos cronicones*, Madrid, 1868 (reimpr. 1981), p. 17-43. És molt important *Censura de historias fabulosas, obra póstuma de Don Nicolás Antonio*, València, 1742.

4. Sobre Dextre, cf. M. MAYER, «Numi Emilià Dextre, un col·laborador barceloní de l'emperador Teodosi», *Revista de Catalunya*, 64 (1992), p. 41-50, amb bibliografia. La primera edició del fals Cronici de Dextre és *Fragmentum chronici, sive omnimodae historiae Flavii Lucii Dextri Barcinonensis...*, Saragossa, 1619.

5. Per als falsos de Granada, cf. J. CARO BAROJA, *Las falsificaciones...*, p. 115-159; i també J. GODOY, *Historia crítica...*, p. 44-128; J. ÁLVAREZ - G. MORA, «El final de una tradició. Las falsificaciones granadinas del siglo XVIII», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 40 (1985), p. 163-189.

6. Cf. M. MAYER, «Notas sobre epigrafía romana barcelonesa (Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona)», a *XIV Congreso Nacional de Arqueología* (Vitòria, 1975), Saragossa, 1977, p. 889-898.

7. BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, vol. iv, a cura d'E. BAGUÉ, pròleg de M. Coll i Alentorn, «Els nostres clàssics», núm. 60, p. 5-89, i ibídem, vol. v, a cura d'E. BAGUÉ, «Els nostres clàssics», núm. 61, p. 5-41; a més, cf. J. GODOY, *Historia crítica...*, p. 291-301.

que ens ocuparà no han mancat estudis específics sobre aquesta qüestió.⁸

Les causes, de forma general, es poden establir a partir de les intencions següents:

Fixar l'existència de ciutats utilitzant de vegades recursos literaris. Vincular ciutats, fets i personatges històrics, en especial guerres i cabdills il·lustres. Establir lligams entre divinitats i ciutats, amb esment de divinitats com més exòtiques, millor.⁹

Aquests aspectes busquen l'enobliment de ciutats, moltes vegades sense altre document epigràfic que el que aparentment dona el fals, que pot no tenir cap intenció patriòtica i limitar-se a fixar la ubicació i la importància d'una ciutat tal com se suposa per d'altres tradicions.

La tècnica de composició del fals pot tenir diverses vessants:

Atribuir simplement un text d'un lloc a un altre. Manipular un text verídic d'acord amb les circumstàncies del fals. Construir un text de bell nou amb tot tipus d'elements, deixant-se fins i tot endur per una clara vocació literària que es reflecteix de vegades en una gran prolixitat. Atribució de textos genuïns sobre altres suports, diferents de l'epigràfic, en

especial textos històrics documentats a les fonts clàssiques i llegendes monetals.

Un últim factor té un paper molt important en la generació de falsos: les còpies parcials, les còpies errònies i les atribucions falses de bona fe. És molt important, doncs, no deixar-se dominar totalment per la suspicàcia, car la hipercrítica ha condemnat documents que eren genuïns i la dimensió històrica dels quals ha resistit un estudi aprofundit.¹⁰

No entrarem ara en una valoració ètica del falsari que, generalment, també és ell mateix molt crèdul; tampoc no cal endinsar-se en la justificació de la composició d'un fals, sovint de caràcter didàctic i buscant una versemblança propera al que el falsari creu —i gairebé sempre de bona fe— que pot ésser la realitat: és un element retòric més del discurs demostratiu que l'amenitza, el reforça i el documenta.

Com arribaren a burlar-se, aquestes composicions, d'alguns dels erudits més preclars?

La manca de documentació fa que l'avidesa d'obtenir-ne s'imposi sobre l'esperit crític. L'existència d'una tradició d'acceptació en el cas de testimonis concrets fa que siguin admesos en funció, o reforçats per l'autoritat, de qui

8. Cf. nota 1.

9. Cf. M. MAYER, «La técnica de producción...», p. 491-499; H. Gimeno, *Historia de la investigación epigráfica...*, p. 27-28.

10. Cf. G. FABRE i M. MAYER, «Falsae et alienae...», p. 131-193.

els empra anteriorment. La utilització és tant més generalitzada com més versemblant resulta el text pretesament epigràfic. La versemblança provoca una acceptació de fet, ja que, en opinió de qui l'empra, un text genuí seria de les mateixes característiques i tindria, per tant, la mateixa significació i utilitat històrica.

Aquest plantejament s'ha mantingut fins al dia d'avui quan veiem, en publicacions locals i en algunes d'àmbit més ampli, que s'usen aquests documents no com a elements d'una tradició historiogràfica, sinó com a documents històrics per a l'època a la qual pretenen pertànyer, utilitzant un artífici singular: el document és fals i ho admeten, o almenys indiquen que és suspecte, però el comenten igualment com si es tractés d'un document original i antic, argumentant-ne la versemblança o simplement que significaria en el cas que fos cert.

La voluntat erudita, combinada amb la tradició, i la necessitat del prestigi dels documents antics se sobreposen a les suspicàcies, i en alguns casos la credulitat de bona fe roman, fins i tot en alguns especialistes.

Ara analitzarem, sota diversos epígrafs, alguns exemples de falsos o d'inscripcions tingudes com a tals, tot buscant d'agrupar-los de manera que

puguin il·luminar la tècnica de composició i la seva intenció. La reconstrucció d'aquestes inscripcions, i la seva verificació, constitueix una bona guia per a establir-ne la utilitat.

L'epigrafia apòcrifa és un recurs ben conegut des de l'antiguitat romana, quan l'arcaisme fou mèrit principal i quan la literatura l'acceptà com un element més de l'ornament. La *Història Augusta*, el fals voluntari més notori de l'antiguitat romana, marca segurament el camí, amb la seva epigrafia falsa i interessada, per al llarg viatge de les inscripcions falses en la historiografia.¹¹

El que pot ésser històricament útil

Aquest és l'apartat més abundós de la falsa epigrafia i en realitat podria comprendre-la tota, car, en últim terme, és aquesta la finalitat global que persegueix. De tota manera en triem només alguns exemples, com és el cas de *CIL* II 259* i 260*, tots dos referits als ceretans i concretament a Puigcerdà, on es recorda, en el primer, que els ceretans dedicaren una estàtua eqüestre daurada, al seu fòrum, a Pompeu, en raó de la seva victòria sobre ells mateixos, que fou seguida del perdó; el segon recorda un temple a la Victòria

11. Cf. CHASTAGNOL (ed.), *Histoire Auguste*, París, 1994, p. CXXII-CXXV; i també cf. M. MAYER, M. MIRÓ i J. VELAZA, *Litterae in titulis, tituli in litteris. Elements per a l'estudi de la interacció entre epigrafia i literatura en el món romà*. Barcelona, 1998, p. 93-99, per a aquest tipus de fals.

Augusta, erigit per August després de les seves victòries i de l'eliminació dels sacerdots de la *Bona Dea* i del col·legi dels *Septemviri epulones*. Vinculat al record de Pompeu i concretament als seus trofeus al Pirineu, es forja un fals que té forma de pedestal amb base i coronament, en el camp epigràfic del qual es recull el text de Plini el Vell referent al contingut de la inscripció que portava el monument erigit pel cabdill romà.¹² Una inscripció, *CIL* II 392*, atribuïda a Tarragona, honora Pompeu per encàrrec dels manresans. La inscripció és una veritable proesa de Roig i Jalpí per a honorar Manresa i denomina Pompeu «archidux» tot recordant la seva victòria sobre la «facció» de Sertori. També és una menció de Manresa del mateix falsari *CIL* II 389*, atribuïda, com l'anterior, a unes notícies manuscrites de l'erudit canonge Jeroni Besora.¹³

En el mateix ordre d'idees que el cas de Puigcerdà, es mou *CIL* II 427*, vinculat a Empúries, on es recorda que els emporitans, poble grec, varen edificar un temple a la Diana d'Efes, en el

moment en què perdien la seva llengua i costums i s'integraven als dels romans.¹⁴

No faltaven herois desconeguts sortits de la fèrtil imaginació dels falsaris, com el *Telongus Bacchius* citat a *CIL* II 421*, com a honorat pels de Blanes, tot dient que s'alia amb els romans en el moment del pas d'Hanníbal; té un paral·lel en el *Decatompus Lusitanus* de *CIL* II 374*, citat com a epígraf saguntí. Tota una història mítica, on es combinen notícies d'humanistes i patriotisme local, que és el que en últim terme assegura l'èxit i la pervivència del fals.

És evident que la presència d'inscripcions d'emperadors en les ciutats les ennoblixen i tenen en funció de la seva regularitat i homogeneïtat de formularis una gran versemblança, en el supòsit de falsos, que els proporciona força exemples paral·lels. En aquesta vessant són notables les inscripcions falses de Tarragona *CIL* II 385*, 386*, 387* 387a*, 388*, on hi ha exemples de Tiberi, Vespasià, Titus i Hadrià. Recordem també de nou *CIL* II 489*, on honoren, a Tàrraco, aquest últim emperador, els de Manresa.

12. Es tracta de la continguda al ms. 5577 (obra de Fernández Franco) de la Biblioteca Nacional de Madrid, f. 2; cf. I. RODÀ, «Els models arquitectònics dels trofeus de Pompeu als Pirineus», a *Homenatge a Miquel Tarradell*, Barcelona, 1993, p. 647-651, esp. p. 649 i lám. 1, segons PLINI EL VELL, *Història natural*, III, 18, 30.

13. Per al canonge Besora, cf. F. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836 (reimpr. Barcelona-Sueca, 1973), p. 107-108.

14. Cf. *IRC* III, p. 189-190, per als falsos de les comarques de Girona i especialment d'Empúries.

Hi podem afegir, també, un fals equivalent atribuït a Begues.¹⁵

Passa el mateix en el cas de divinitats que per la seva freqüència no són sorprenents i proporcionen la imatge d'una monumentalització sacral dels indrets d'on pretesament procedeixen les inscripcions forjades amb aquesta intenció. Aquest és el cas de la dedicació a Diana invicta, de Barcelona (*CIL* II 412*), o bé al *Genius loci*, de Blanes (*CIL* II 420*), amb esment de pobles com els pelèndons i els arevac, o també al *Genius Augustus Conservator*, de la colònia de *Barcino* (*CIL* II 413*), i a la *Virtus* en la mateixa ciutat (*CIL* II 414*).¹⁶ És interessant el fals desenvolupament d'una inscripció genuïna de Caldes de Montbui (*CIL* II 409*), que dona lloc a una pretesa inscripció a un déu Saturnius. Pel que fa als herois històrics, potser fóra bo adduir la inscripció atribuïda a la tomba dels dos germans Escipió, a Castelló d'Empúries (*CIL* II 426*), que és veritablement esperable en la tradició historiogràfica de la zona i, sobretot, quan la confusió entre *Castulo* (Cazlona) i Castelló d'Empúries

fou interessadament freqüent en la història d'aquesta última zona, tot situant allà, a continuació, els fets que es produïren a la part sud de la península Ibèrica.

El que ja no és tan previsible és la notícia d'un epígraf que recorda que el rei Herodes i Herodies s'exiliaren i foren sebollits a Tarragona, en la proximitat de Santa Clara (*CIL* II 384*); la qual cosa ens porta a recollir *CIL* II 390* que recorda la primerenca cristianització de la capital de la Citerior, tot esmentant Urgulanilla.

Nulla civitas sine titulis

Sota aquest epígraf recollim els esments de ciutats en els falsos. En el cas de les províncies hispàniques el desenvolupament dels falsos epigràfics ve a coincidir amb la superació de la reconquesta i amb la mirada humanística vers el passat romà, quan el visigot és vist com un bàrbar, tot coincidint amb el nou paper de potència europea i universal que vol tenir la monarquia hispànica.¹⁷

15. Cf. G. FABRE i M. MAYER. «Falsae et alienae...», p. 186. i *IRC* I, p. 35 i nota 2. El text transcrit per Roig i Jalpí és: «Hadriano Aug/vic. triumph/sacrum. P. Cor/ Licinius. II vir/Aug. d.d.»

16. Sobre els falsos de *Barcino*, cf. *IRB* 1*-7*, p. 217-220. i *IRC* IV, p. 371-373; i també M. MAYER. «L'epigrafia de *Barcino* per a la història de la ciutat», a J. SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona. 1. La ciutat antiga*. Barcelona, 1991, p. 273-293.

17. Cf. M. MAYER. «Ciriaco de Ancona, Annio de Viterbo y la historiografía hispánica», a G. PACI i S. SCONOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo*. Reggio Emilia, 1998, p. 349-357. amb bibliografia. En això tingué un gran paper el cardenal Margarit, cf. R. B. TATE. *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, 1976.

Hem vist com Manresa és esmentada en dos falsos (*CIL* II 389*, 392*) i com no en falten per a Puigcerdà (*CIL* II 426*, 427*), tal com Empúries, abans de la seva eclosió arqueològica, té també esments (*CIL* II 426*, 427*).

Per obra de Roig i Jalpí, de nou *Tarraco* proporciona un document que recorda un gironí (*CIL* II 389*); i la tradició n'atribueix també un altre a la mateixa ciutat de Girona (*CIL* II 425*).¹⁸

No són excepcions, tampoc, Barcelona (*CIL* II 412*, 413*, 414*), que té a més dos falsos de caire molt literari que comentarem més endavant (*CIL* II 410*, 411*), Caldes de Montbui (*CIL* II 409*), Blanes (*CIL* II 420*, 421*), Vic (*CIL* II 422*, 423*, 424*) o Roses (*CIL* II 430*, 431*).¹⁹

Del que és útilment patriòtic

Hem vist anteriorment la facilitat de documentar el que l'interessava que tingué Roig i Jalpí, que s'empassà, però, i potser conscientment, les falses cròniques a la seva obra i fins i tot contribuí al crei-

xement d'alguna. Aquest personatge, però, no fou pas una excepció, puix que el mateix Jeroni Pujades, vinculat a Castelló d'Empúries, contribuí en gran mesura a difondre dos falsos on la forma *cast*, vinculada potser en una tradició primera a *Castulo* (Cazlona), es desplaçava amb bous i esquelles, és a dir, amb fonts literàries incloses, a Castelló d'Empúries.

Les inscripcions (*CIL* II 428*, 429*) que Pujades ubica amb precisió a Castelló d'Empúries són evidentment falsos forjats sobre inscripcions veres.

Val a dir, en descàrrec de Pujades, que el manuscrit de París de la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya* ens dóna una sèrie de documents epigràfics veritables que fins fa poc havien estat ignorats.²⁰ Podem dir també que l'obra de Pujades recull amb fidelitat tot el que en aquest camp es coneixia i és, en això, un bon successor de Jeroni Pau, la *Barcino* del qual és potser la primera aplicació de l'epigrafia a la història amb un caràcter que podríem dir, potser un xic anacrònicament, científic.

18. És un exemple curiós d'aquest ús el cas de *RIT* 295, que recull un cert *L[ucius] Numisius L[uci] f[ilius] Pal[atina tribu] Montanus*, on es llegí Palmontanus per fer aparèixer el nom de Palamós a l'epigrafia.

19. *IRC* III, p. 189-190; *IRC* I, p. 35, 63, 126; i especialment 199 per a *CIL* II 4611, de *Baetulo*, que creiem aliena i interpolada.

20. M. MAYER, «La crònica de Pujades i l'epigrafia de Mataró», *Faventia*, 2/2 (1980), p. 101-107; cf. *IRC* I, 104, 107; *IRC* III, 185, 186; i, últimament, M. MAYER, «Un nou *signaculum* de Camderà (Besalú, Girona)», *Anuari de Filologia*, XVII (1995), secció D, núm. 6, p. 189-190.

Balaguer gaudeix d'epigrafia romana per obra de Roig i Jalpí, que forja un fals dedicat a Gai Cèsar per l'*ord. Bal.* (IRC II 15*). *CIL* II 313*, atribuït per E. Hübner a *Libisosa*, ha estat també vinculat a Alcarràs, una discussió inútil, puix que es tracta d'un document fals on la menció *victoris contra Ilergetas* del personatge honorat és la clau de la seva importància patriòtica. El document, però, sembla una inscripció autèntica, potser italiana, interpolada.²¹

S'esdevé el mateix amb l'atribució a *Ilerda*, per error, per part de Muratori, de tres inscripcions interpolades sobre unes altres d'autèntiques, com és el cas de *CIL* II 3013 (= IRC II 16*), acceptada com a bona per Hübner, però forjada sobre *CIL* II 384; IRC II 17* és barreja probablement de *CIL* II 375 i 565 i, a l'últim, *CIL* II 3009 (IRC II 1*), que en realitat és una còpia errònia de *CIL* XIII 229.

Succeeix el mateix amb un possible miliari de la Narbonesa *CIL* II 655 (= IRC III 1*), que Muratori atribuï a Empúries i ja Hübner restituï al seu origen. Els errors d'atribució són aprofitats ben sovint pels erudits àvids d'informació quan manquen testimonis directes

conservats i, com en el cas dels falsos creats per errades de Muratori, no es pot dubtar que fins i tot tenien una forta credibilitat científica.²²

L'excés de zel

Del fervor patriòtic com a crèdula acceptació de falsos a l'excés de zel hi ha un bon tros, però es tracta d'una barrera que ha estat sovint franquejada.

Potser els casos més evidents són les inscripcions publicades per B. Hernández Sanahuja o proporcionades per aquest a E. Hübner; en aquests casos es tracta de falsos que tenen, o tenien, entitat material i de vegades, fins i tot, suport antic; foren exemple d'això *CIL* II 403*, 468*, 469*, 487*, 488*.

La trajectòria de l'historiador taragoní es veié molt marcada per l'obtenció de documents que justificassin les seves hipòtesis i els seus treballs.²³

És suspecta també *CIL* II 396*, transmesa per Masdéu sense indicació de font i atribuïda als encontorns de Tarragona, una inscripció forastera interpolada, potser, intentant explicar qui era el

21. Cf. LARA PEINADO, *Epigrafia romana de Lérida*, Lleida, 1973, p. 84-85, núm. 30. Contra *CIL* II 313*, p. 32*; cf. IRC II 18*, p. 147.

22. IRC II 1*, p. 137-138; 16* i 17*, p. 146-147, i IRC III 1*, p. 187.

23. Cf. *Un home per a la història. Homenatge a Bonaventura Hernández Sanahuja*, Tarragona, 1991; esp. J. MASSÓ, «Bonaventura Hernández Sanahuja i l'arqueologia urbana de Tarragona», p. 40-55.

Lucius Furius de *CIL* II 4271 (= *RIT* 377) en algun comentari perdut.

També *CIL* II 395* porta informació de Tarragona, procedent del Codi Teodosià en opinió de Hübner, en esmentar Valeri Julià, governador de la *Tarraconensis* sota Constantí; però molt probablement Ponç d'Icard, que la recollí, la creié bona i la rebé d'altri, car sembla un comentari de *CIL* II 4105 (*RIT* 94), coneguda des de temps antic i al cercle d'Antoni Agustí al qual pertanyia Ponç.²⁴

L'excés de zel comporta també el regravat de suports antics amb la seva pròpia inscripció, com és el cas de *CIL* II 4624 (*IRC* II 184), o bé *CIL* II 4454 (= *IRC* 8*), conservat a Guissona i procedent de Tarragona, regravat amb

el seu propi text (*IRC* II,10*) en una altra cara perquè fos igual que les dues següents.²⁵

La reproducció d'inscripcions perdudes dona casos com ara *CIL* II 4453 (= *IRC* 13*) o *CIL* II 4455 (*IRC* II 11*), copiats en *IRC* II 8* i *IRC* II 9*, respectivament, que també es conserven a Guissona i semblen procedir de Tarragona.²⁶

I, a l'últim, cal recordar restauracions incongruents i fantasioses d'inscripcions mal conservades, com és el cas d'*IRC* I 24, dels Prats de Rei.

Un cas contrari és l'aprofitament d'una inscripció romana, que esmentava un c[AIUS] VI[BIVS] segurament, per a un rètol que indicava CVIDADO L'CAP, tot continuant les tres lletres inicials romanes (*IRC* I 29).²⁷

24. La inscripció és coneguda com a mínim des de 1492 als *Adversaria* de P. M. Carbonell, de l'Arxiu Capitular de Girona, f. 68r; cf. a més *CIL* II, p. 39*, que esmenta tota la tradició textual. La inscripció es conserva al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Sobre Antoni Agustí, cf. M. MAYER, «El hortus arqueològic de Antonio Agustín según el manuscrito de Antonio de Povillon», a *Diskalos. Estudios en homenaje al profesor Serafín Agud con motivo de su octogésimo aniversario*, Saragossa, 1998, p. 217-224, amb bibliografia; cf. també íd., «Towards a History of the Library of Antonio Agustín», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 60 (1997), p. 261-272, i «La fortuna dels Catalanorum prisco sermone libri de la biblioteca d'Antoni Agustín», *Faventia*, 20/2 (1998), p. 187-192; J. CARBONELL, H. GIMENO i G. VARGAS, «Las inscripciones de los Adversaria de Antonio Agustín del ms. 5781 (= Q87) de la Biblioteca Nacional de Madrid», *Epigraphica*, LIV (1992), p. 167-190; i R. COOPER, «Epigraphical Research in Rome in the Mid-Sixteenth Century: The Papers of Antonio Agustín and Jean Matal», a M. H. CRAWFORD (ed.), *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*, Londres, 1993, p. 95-111; en aquest mateix volum hi ha d'altres estudis que toquen els interessos epigràfics de l'erudit arquebisbe de Tarragona.

25. Cf. *IRC* II, p. 140-145, per a aquesta qüestió.

26. *IRC* II, lám. LVII, per a una fotografia dels tres falsos en la seva posició al Palau Episcopal de Guissona.

27. Cf. *IRC* I, p. 69; la notícia depèn de R. CORBELLA, *Gaceta de Vich*, núm. 3930 (12/9/1931).

El que no és, no pot ésser

En aquest apartat s'han d'incloure les falses atribucions a època romana d'èpigrufs moltes vegades fins i tot molt recents. Un exemple clar fou una inscripció en català molt malmesa, aparedada entre les inscripcions romanes a l'antiga presentació del Museu Arqueològic de Barcelona.

Els exemplars més difícils de detectar són els que empren formes romanes i tenen formularis molt neutres en llatí.

E. Hübner ja donà com a no romanes *CIL* II 408*, de Tarragona, que ja fou desenvolupada: *o magnum p[ietatis] o[pus]*, o bé *CIL* II 405*, clarament medieval; també en el cas de Mataró podem adduir un medalló de ceràmica —segons tenia almenys en còpia Marià Ribas— amb un cap i la indicació «Pompeia»; E. Hübner, en canvi, hi veié un gran medalló de bronze (*CIL* II 419*).

Val la pena detenir-se en dos exemples de Barcelona. El primer (*CIL* II 417*), recollit per Hübner, era a la casa Gralla i indicava: «privatae voluptati, publicae venustati», que datà correctament de finals del segle xv o de principis del segle xvi, encara que podria ésser més tardana. El segon exemple fou donat com a bo per S. Mariner (*IRB* 72), i fins i tot fou

objecte de comentaris molt assenyats; però, conservat avui al Museu Nacional Arqueològic de Catalunya, és evidentment modern, com l'anterior; el text diu: «maximae dilabu», i sembla que recull la frase del *Jugurta* de Sallusti: «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur», que més endavant fou el lema de Marc Vipsani Agripa.²⁸

Un conjunt d'atribucions errònies de peces modernes es troba a Lleida, encara que val a dir que és molt difícil arribar a un criteri definitiu en aquests temes. L'exemple d'Empúries és molt il·lustratiu per a mostrar-nos unes dificultats semblants a les de certes peces de Barcelona. En aquests casos no podem parlar de falsos, sinó de datacions errònies de peces creades sense cap voluntat d'engany, seguint, però, en la seva forma, una tradició clàssica, que ha induït a la falsa atribució.

Quan hi intervé l'interès econòmic

Dos exemples poden il·lustrar aquesta vessant de la falsificació, que fins i tot en el cas de peces portades de Roma arriba a tenir contactes amb l'actiu comerç de relíquies que durant segles es produí a la Ciutat dels Papes, quan moltes vegades la pietat esperonava la credulitat.

28. Cf. *IRB* 81, on se cita Sèneca, *Epist.* 94, 46, per al testimoni sobre Marc Agripa. El text de Sallusti és *Jugurta*, 10. 6.

El primer cas és el molt conegut dels falsos emporitans fets pels mateixos clandestins que buscaven peces a les ruïnes de la ciutat d'Empúries, quan el mercat els demanava més i més peces per poc importants que fossin. Una sèrie d'inscripcions sobre pedra i sobretot ceràmica en són un bon exemple; i ben segurament se'n descobriren d'altres a col·leccions particulars i museus. L'enginy dels falsificadors té un component, que avui en diríem *naïf*, que els fa molt interessants, tot utilitzant els recursos dels pescadors, de l'ambient dels quals havien sorgit alguns dels clandestins.²⁹

Les col·leccions s'ompliren així de falsos i de bons, tal com havia passat abans a Extremadura amb la col·lecció del marquès de Monsalud, que es nodria de falsos quan mancaven troballes bones per tal d'augmentar les expectatives de l'erudit i crèdul marquès que deixà aparentment d'interessar-se per l'epigrafia tan prompte com fou elegit acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de la Història.³⁰ Alguns dels seus falsos han

vingut a raure, amb peces també autèntiques, a col·leccions catalanes.³¹

Un interès econòmic segurament degué conduir uns falsaris a afalagar la vanitat del primer baró de Les amb esments d'un «Lexi Deo» i del cognom «Lexeia» (*IRC* II 19*-21*): aquestes inscripcions, que ja foren considerades suspectes per J. Sacaze, han estat, malgrat tot, acceptades en treballs recents.³²

Per l'abundància de petits altars anepígrafs als Pirineus, i a partir dels dibuixos conservats, podem pensar que els suports potser foren antics i el gravat d'època recent, la qual cosa encara feia més difícil desfer l'engany, que suposem fonamentalment a partir del contingut dels textos.

Del que, malgrat tot, és bo

Les dificultats que presenta la depuració d'un corpus epigràfic s'han anat fent paleses, i de vegades, com a conseqüència

29. Sobre els falsos d'Empúries, cf. M. ALMAGRO, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, 1951, p. 253-254; també la depuració i crítica d'aquest corpus a *IRC* III, p. 187-190; i en últim lloc M. MAYER, «De falsis inscriptionibus Emporitannis», *Sylloge epigraphica Barcinonensis* III (en premsa).

30. J. MALLON i T. MARÍN, *Las inscripciones publicadas por el Marqués de Monsalud (1897-1908). Estudio crítico*, Madrid, 1951.

31. G. FABRE, «À propos de trois faux du Musée d'Igualada», *Faventia*, 2/1 (1980), p. 139-152.

32. J. SACAZE, *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Tolosa de Llenguadoc, 1892, núm. 377-379; cf. *IRC* II, p. 147-148, que corresponen a *CIL* XIII 2*-4*.

d'això, les sospites dels estudiosos han condemnat inscripcions de tradició literària que una crítica més recent ha reivindicat com a genuïnes.

Tot això es complica, a més a més, pel fet que, com hem vist, una font de falsos són les inscripcions bones amb falsa atribució geogràfica o bé interpolades. La conseqüència és certa dificultat en l'anàlisi de la tradició literària.

Són mostres del que diem exemples com el del *CIL* II 258*, de Puigcerdà: «*deo fulguratori ara*», fals en la formulació d'una part de la tradició, però molt possiblement genuí en la seva forma abreujada (*IRC* III 191) *DFA*; o bé *CIL* II 415*, de Barcelona, una inscripció clarament bona (*IRC* IV 109), però sospitosa per la semblança amb *CIL* II 4192 (= *RIT* 336), de Tarragona; passa el mateix amb *CIL* II 418*, de Mataró, citada per Roig i Jalpí, i suspecta per aquest motiu i la seva aparent concomitància amb *CIL* II 4497 (= *IRC* IV, 11), que tampoc no és real, vista la inscripció de Barcelona.³³ G. Fabre ja demostrà que la peça era conservada al Museu del Maresme i que fins i tot, mal-

grat les dificultats de lectura, era ben copiada (*IRC* I 105).³⁴

Altres procediments que porten a falsos són els del ja esmentat més amunt *CIL* II 409*, on produïren el fals: el desenvolupament erroni d'una inscripció genuïna *CIL* II 4493 (= *IRC* I 38), que començava amb «S.S.» —en realitat *Saluti Sacrum*— com a «Saturnio. s», i el canvi del *nomen* del dedicant, *IROC* en la tradició —*Trocina* en la realitat—, pel més complet *Baebius*, amb un canvi de la fórmula votiva final.³⁵

També hem vist com les llegendes monetals creaven falsos, com per exemple *CIL* II 387*, i fan sospitar de *CIL* II 386*, que molt possiblement pot respondre a un text real incomplet.³⁶

Esmentem una altra font de confusions: les inscripcions troscejades i disperses, els fragments de les quals són publicats independentment abans d'ésser integrades. El cas més indicatiu és el *CIL* II 4509 (= 6145; *IRC* IV, 30), la famosíssima inscripció de les termes de *Barcino*, que dona lloc a tres inscripcions considerades, en un cert moment, com a independents i completades pels seus editors

33. *CIL* II, p. 41*: «Fortasse ficta ad exemplum tituli n. 4497: certa suspecta utpote a tali auctore solo prolata.»

34. G. FABRE. «À propos de deux inscriptions latines du Musée de Mataró». *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 7 (1979), p. 183-197; cf. G. FABRE i M. MAYER. «Falsae et alianae...», p. 186; *IRC* I, p. 154-155.

35. Cf. M. MAYER. «Dos inscripciones posiblemente barcelonesas». *Rivista di Studi Liguri*, XLVI (1980), p. 162-166; íd., «La técnica...», p. 493-494, i *IRC* I, p. 83-84.

36. Cf. *CIL* II, p. 39*: el text és: «imp. caesar/ vespasianus/...».

amb una escassa aproximació al que diuen un cop integrats els fragments.³⁷

CIL II 401* i 407*, ambdues de Tarragona, són considerades falses per la qualitat de la seva còpia, però tenen fins i tot data de troballa i molt possiblement responen a inscripcions genuïnes desfigurades per la seva dificultat de lectura o per la mala traça del seu primer copista. Continuant amb la tradició tarragonina, *CIL* II 404* implica els judicis de molts erudits i en lectura d'Agustí i de Schott podria ésser certa, encara que altres lectures eren molt defectuoses: «Camilius Agileius se/vivo scribi iussit/sic non fui deinde fui/modo non sum.» E. Hübner pensà que es podria tractar d'una correcció d'Agustí i de Schott per a un text modern. En aquest cas sembla que potser l'explicació del que diu un text epigràfic ha passat pel contingut de la mateixa inscripció, que té moltes probabilitats d'haver existit. El text, però, fou interpretat per Hübner, a partir del manuscrit d'El Escorial T.II.24, com la indicació del nom de l'autor de la col·lecció d'inscripcions que encapçala: «camilius agileius». Antecedeix aquest text el títol

de la col·lecció, *Epigrammata antique urbis Tarraconensis*, i en conseqüència Hübner inferí que l'autor es podria dir Camil Aguiló i que en copiar els autors posteriors aquesta col·lecció, que data pel que sembla de finals del segle XVI en la còpia d'El Escorial, haurien confós el nom de l'autor presentat en forma epigràfica amb una inscripció.³⁸ La hipòtesi de Hübner és bona, però sorprèn que hagués pogut induir a errada Agustí i Schott, si fos tan evident com suposa, puix que aquests varen proposar la lectura *C. Aemilius Achilles*. Hübner mateix preveié que es podria dir que Aguiló podia haver imitat un text genuí que havien vist independentment Agustí i Schott, a la qual cosa també podríem afegir la suposició que si hi hagués un intermediari que hagués pres el nom de l'autor com a inscripció, o hagués copiat simplement aquest epígraf descontextualitzat, hauria pogut provocar les lectures i correccions d'Agustí i Schott.

Un cas de falsa atribució d'una inscripció dubtosa reconegut pel mateix Hübner és *CIL* II 416*, que cregué que podia ésser de Montserrat en esmentar la

37. *IRC* IV, p. 89-92, esp. p. 91 amb bibliografia: cf. a més G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ, *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del Maresme)*, Mataró, 1983, p. 131; J. GONZÁLEZ-ACÀRITO, «El corpus epigràfic romà-mataroní en les obres d'alguns erudits del segle XVIII», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, p. 207-216, esp. p. 208, 211, 213; M. MAYER, «Notas sobre epigrafía...», p. 891, on es recull la referència de Roig i Jalpí continguda al ms. 555 de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

38. Cf. *CIL* II, p. 40* i esp. p. 544.

font «in Monserrato».³⁹ Hi ha altres exemples que poden ésser falses atribucions i a més amb interpolacions, com és el cas potser de *CIL* II 406* o 402*.

Un exemple de pas d'un cos paral·lel, adduït en un comentari, a la ciutat per a la qual s'utilitzava, és *CIL* II 400*, on hi ha noms de la ciutat africana d'*Hadrumetum*, que Ponç d'Icard feu servir per a explicar els de Tarragona i que J. F. Masdéu ja integrà entre els d'aquesta última ciutat.⁴⁰

Una falsa atribució pot ésser també *CIL* II 399*, que Hübner proposà, a tall de conjectura, com a procedent de Tarassona i no de Tarragona, si és que hi ha alguna possibilitat que fos autèntica.⁴¹

El prestigi de Ciríac d'Ancona

Entrem ara en les consideracions del que són els falsos literaris, en el sentit d'unes

inscripcions apòcrifes que tenen una forma literària i moltes vegades epigràfica molt correcta i que es recolzen en noms de prestigi per tal de donar-los autenticitat.

Potser el nom més il·lustre emprat per a aquest procediment de donar fiabilitat a alguns falsos és el de l'infatigable viatger anconità. S'atribueixen a Ciríac mitja dotzena de falsos de Catalunya i zones veïnes: *CIL* II 372* de l'Alcúdia, *CIL* II 430* i 431* de Roses, *CIL* II 382* de Tarragona, *CIL* II 426* de Castelló d'Empúries, amb el problema que ja hem esmentat de Cazlona, i *CIL* II 42* de Blanes.

Val a dir que no ens consta que Ciríac viatgés a la península Ibèrica,⁴² i que no se'ns ha conservat de forma directa cap col·lecció de Ciríac. Aquesta tradició reposa sobre Ambrosio de Morales (*CIL* II 372*, 426*, 430*, 431*), Florián de Ocampo (*CIL* II 421*) i Cen-

39. Cf. *CIL* II, p. 41*: «Gratiano in Monserrato *Ligorius*. Errore nostro attributa est Monti Serrato prope Barcinonem: neque Hispana est, nec fortasse falsa.»

40. Cf. *CIL* II, p. 40*: «Pons f. 56v. verba haec ad nomina Tarraconis explicanda profert exempli causa ex nota tabella patronatus (Orell. 3058): inde titulum Tarraconensis esse voluit Masdeu 5. 101. 190.» Sobre Ponç d'Icard i Epigrafia, cf. M. MAYER, «Epigrafía hispánica...», p. 39 i 42; i J. Massó, «Notes sobre escultures i inscripcions romanes a Tarragona dels segles XVII, XVIII i XIX», *Farentia*, 11/1 (1989), p. 83-108, esp. p. 86-87 i 94-100; i també E. DURAN (ed.), *Lluís Ponç d'Icard i el «Llibre de les Grandeses de Tarragona»*, Barcelona, 1984.

41. Cf. *CIL* II, p. 39*: «Nisi omnino mentitur Trigueros, ut solet, in schedis hominum illorum Aragonensium titulum Tarraconae (i.e. Turasone) fortasse repertum invenit, non Tarraconae.»

42. Sobre Ciríac: cf. J. COLIN, *Cyriaque d'Ancone. Le voyageur, le marchand, l'humaniste*, París, 1981; el resum molt recent d'E. W. BOENAR, S. J., «Ciriaco's Cycladic Diary», a G. PACI i S. SCOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona...*, p. 49-70, esp. p. 49-50; i aquest últim col·loqui en general, especialment G. VAGENHEIM, «Le raccolte di iscrizioni di Ciriaco d'Ancona nel carteggio di Giovanni Bar-

minus (*CIL* II 382*), que deriva sens dubte de Miquel Fabrici Ferrarini.⁴³

En dos estudis recents s'ha pogut afirmar la fiabilitat de Ciríac d'Ancona, puix que alguns dels falsos hispànics semblen atribucions a la seva persona per tal de donar-los autoritat o almenys prestigi i, d'altra banda, foren A. de Morales i A. Agustí els que li donaren una fama de falsari que no té pas en altres indrets.⁴⁴

De tota manera *CIL* II 410*, un fals evident de Barcelona, és esmentat a la *Barcino* de Jeroni Pau com a extret de Ciríac d'Ancona, de qui sembla explícitament conèixer l'obra: «Hoc ipsi epigramma alicubi fortasse Barcinoni latens vel iam perditum, minime legimus: sed eius testimonium habemus Cyriaci Anchonitani epigrammatum per orbem sane diligentissimi collectoris, cuius ad nos sex haud parva volumina pervenerunt.»⁴⁵

És aquest un testimoni directe i ha estat valorat recentment, puix que un manuscrit de Pere Miquel Carbonell, conservat a Girona, conté còpies d'inscripcions que li arribaren del seu cosí Jeroni Pau, que al seu torn sembla haver-ne pres de la col·lecció de Ciríac.⁴⁶ Molt probablement en l'estudi d'aquest manuscrit podrem trobar una clau més per a conèixer l'obra parcialment perduda de Ciríac.

Més recentment Helena Gimeno ha demostrat que els falsos atribuïts a Ciríac poden dependre en realitat d'una font diversa, a la qual també tingué accés Ciríac, com proven la seva presència a Ferrarini i el fet que eren presents al denominat «Libro de Ocampo», conservat en el que es coneix com a *Codex Valentinus* (B. N. de Madrid 3610), estudiat de nou per aquesta autora.⁴⁷ H. Gimeno creu possible que Ocampo depengués de

tista De Rossi con Theodor Mommsen», ibídem, p. 477-519; cf. també E. W. BODNAR i C. MITCHELL, *Cyriacus of Ancona's Journeys in the Propontes and the Northern Aegean 1444-1445*, Filadèlfia, 1976; R. SABBADINI, «Ciriaco di Ancona e la sua descrizione autografa del Peloponneso trasmessa da Leonardo Botta», *Miscellanea Ceriani*, Milà, 1910, p. 183-247 (reimpr. a *Classici e umanisti da codici Ambrosiani*, Florència, 1933, p. 1-48); E. HÜBNER, *CIL* II, p. c. diu explícitament: «atque cum Cyriacum neque Hispanias unquam adisse constet et hominem fuisse optimaе omnino fidei.»

43. Cf. *CIL* II, p. vi, per a Ferrarini i Cenninus. Sobre Florián de Ocampo, cf. G. CIROT, «Florian de Ocampo, Chroniste de Charles-Quint», *Bulletin Hispanique*, 16 (1914), p. 307-316.

44. Cf. H. GIMENO, «El despertar de la ciencia epigráfica en España. ¿Ciriaco de Ancona: un modelo para los primeros epigrafistas españoles?», a G. PACTI i S. SCOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona...*, p. 373-382, esp. p. 373-374; M. MAYER, «Ciriaco de Ancona...», ibídem, p. 349-357.

45. M. VILALLONGA (ed.), *Jeroni Pau. Obres*, vol. I, Barcelona, 1986, p. 306-308 i el comentari p. 307-309, nota 16.

46. H. GIMENO, «El despertar...», p. 379-380.

47. H. GIMENO, *Historia de la investigación...*, p. 23-148; per al «Libro de Ocampo», cf. p. 26-27.

la mateixa font a la qual també tingueren accés Ciriac d'Ancona i els seus continuadors, i que aquesta font fos un anònim hispà, i acaba proposant que aquest anònim pogués ésser Antonio de Nebrija o bé el cardenal Margarit, que tenien interessos palesos d'ennobrir els orígens de la monarquia hispànica.⁴⁸

Aquestes hipòtesis són agosarades però plausibles i són una bona mostra de l'interès que té per a l'estudi de la cultura dels segles xv i xvi l'anàlisi d'aquest tipus d'inscripcions que de vegades constitueixen el fòssil director de la recerca complicada que representa l'estudi de tradicions textuals que s'entrecreen.

Dels falsos lletraferits

La creació d'un fals dona ocasió al falsari o a l'interpolador de desenvolupar les seves capacitats literàries que en molts casos, més que embellir el text pretesa-

ment epigràfic, el que fan és fer-lo poc creïble. D'altra banda, els epígrafs contrafets per procediments literaris tendeixen a reflectir el gust d'una època.

Hem de destacar també una característica que es compleix en gairebé tots els casos: els exemples més antics són els més extensos i presenten les formes més allunyades dels formularis epigràfics convencionals.

Un conjunt de falsos juguen amb formularis funeraris peculiars, com és el cas de *CIL* II 422*, tot donant notícies sobre *Auso* (Vic), com també ho fa *CIL* II 423*.

Del mateix tipus de *CIL* II 422* és el 410*, atribuït a Barcelona amb menció d'un temple d'Esculapi en aquesta ciutat, temple que també recorda *CIL* II 411*, en un altre epitafi funerari en forma de testament datat en el regnat de Domicià. Igualment *CIL* II 416*, si és atribuïble a la nostra zona com a fals, té un text funerari llarg amb les últimes voluntats del difunt respecte a la seva tomba.

48. Aquesta conjectura és arriscada i expressada en la forma següent: «Sabemos que los datos que hemos aportado no son de una solidez inamovible como para defender la autoría de Margarit o Nebrija y que hay muchas incógnitas... ¿Existe una relación Margarit-Nebrija? ¿Nebrija sólo usó la topografía de Margarit y puede ser suya la recopilación que transmite el Libro de Ocampo y cuáles son sus fuentes? O por el contrario, ¿es posible que Margarit tuviera una recopilación de textos? y en este caso ¿cuáles tuvo uno y cuáles otro? ¿La estructura del Libro la dió Ocampo basándose en los conocimientos topográficos de sus predecesores? ¿Pueden ser de Nebrija los textos genuinos (*Ignoti*) que no están en el *Antiquus*?» Cf. H. GIMENO, *Historia de la investigación...*, p. 42 i en general p. 36-42; tota una gran qüestió per a la història de la nostra epigrafia, tot tenint, a més, en compte que el «Libro de Ocampo» al *Codex Valentinus* abraça un bon nombre de les inscripcions que hem tractat. Cf., a més, la nostra nota 18.

Més breu és *CIL* II 382*: «quo vadam nescio invitus morior valete postumi mar. postumus eques», o bé *CIL* II 404*: «...non fui deinde fui/modo non sum», i en la mateixa sèrie *CIL* II 383*, que comença: «d. m. clodius rabia civium invidia item pulsus terram aragonum petii...», que té una llarguíssima tradició manuscrita.

CIL II 397* representa un *carmen epigraphicum* funerari amb una combinació de fórmules poètiques pròpies de la poesia funerària romana legítima, tot tancant el poema amb una sorpresa dada: el mort tenia 90 anys i fou enterrat per la seva mare de 107. Un fals molt hàbil que reposa en elements vers.

Un fals d'aquest gènere és *CIL* II 425*, atribuït a Girona, on hi ha un joc de paraules mitjançant la repetició d'idees sobre la barreja de les cendres i de la pols dels éssers estimats al sepulcre, que mostra un esperit força llunyà dels conceptes romans habituals. En últim lloc esmentem *CIL* II 431*, que manté el to singular d'aquest tipus de falsos i procedeix teòricament de Roses.

CIL II 407* representa, tal com *CIL* II 408* i *CIL* II 391*, tots de Tarragona, un desafiament per al lector mitjançant l'acumulació d'abreviatures d'una sola lletra.

Dintre dels falsos lletraferits de caràcter històric cal destacar *CIL* II 427*, que ja hem comentat en un apartat anterior, on, en un formulari inusual, es recorda el canvi de llengua i cultura dels emporitans, i *CIL* II 421, que manté la memòria d'un *Telongus Bacchius*, un heroi que mai no existí, honorat pels habitants de Blanes.

Hem parlat també de la increïble taula de marbre amb lletres vermelles, de caràcter segurament funerari, d'Herodes, rei dels jueus, i la reina Herodies (*CIL* II 384*), que desafia el seny del lector, recollint segurament una tradició apòcrifa com la de les falses cròniques.

Un fals també increïble però no desconegut és aquell que ens pretén recordar, a Tarragona, la figura de Marc Tul·li Ciceró, *CIL* II 393*, que té un cos paral·lel semblant a *CIL* III 22*:

m. tullio ciceroni m. f. cor. romanae
facund. principi quaest. aedi cos. pro-
cos. imperatori p. p. arpinates.

però també, amb la mateixa redacció pràcticament, és atribuït a *Arpinum* pel fals *CIL* X 711*. La circulació dels falsos és evident;⁴⁹ Tarragona, a més a més, fa una nova pirueta, puix que entre els seus

49. Cf., per a aquests falsos ciceronians, H. SOLIN, «Ciriaco e l'epigrafia dell'Italia meridionale», a G. PACI i S. SCONOCCHIA (ed.), *Ciriaco d'Ancona...*, p. 185-196, esp. p. 192 i 196, on esmenta el conjunt de falsos citat.

falsos afegeix el pretès salcondiut (*CIL* II 394*) que Cèsar dona a Ciceró:

m. t. ciceronem ob eius eximiam virtutem et egregias animi sui dotes per univertum orbem terrarum salvum esse iubeo. c. i. Caesar.

Un últim exemple d'aquest tipus de falsos és el de *CIL* II 488*, de Tarragona, que Hübner veié, en poder d'Hernández Sanahuja, en forma d'un petit altar:

d. m. somno aetern perpet viriati lusit
L. cornutus c rufus amico optimo b merent d d.

Format sens dubte sobre *CIL* II 402*, de tradició literària i atribuït també a Tarragona i present a tota la tradició del segle XVIII:

d. m. s. /somno aeternali/securitati memoriam
[riaeq./
perpet. alia flaviac/melitinae q.vi.an./xxxii.
m. iiii d. xx.

Aquesta última fou considerada per Hübner, si no falsa, almenys de procedència no tarraconense, però segurament no ho cregué d'igual manera el fal-

sari que la imità. Les particularitats preciosistes del formulari, possible de tota manera en l'epigrafia romana genuïna, revelen la dependència entre aquestes inscripcions, la primera de les quals és falsa i pretén ésser la làpida de Viriat, el famós cabdill lusità, i la segona, com a mínim, és interpolada sobre una inscripció que el falsari cregué prestigiosa.

I ja que parlem d'homes il·lustres, hi podem sumar *CIL* II 426*, al qual ens hem referit abans i que recorda els germans Gneu i Publi Escipió, amb un comentari d'Ambrosio de Morales que diu que Ciríac d'Ancona el copia a Cazlona i que altres l'atribueixen a Castelló d'Empúries.

Un record dels Escipions és possible, i fins i tot el tenim documentat a Sagunt,⁵⁰ però en aquest cas és interessant veure com el fals barreja homes il·lustres i monuments, el problema *Castulo* / Castelló d'Empúries i el prestigi de Ciríac.

Tancarem aquest apartat amb una autèntica creació de Trigueros,⁵¹ on hi ha una combinació literària atribuïda a Vic, que malgrat la seva evidència ha pogut encara ésser acceptada en algun estudi recent com a probable a causa d'una mala lectura:

50. Cf. *CIL* II 14. 327 i 14. 328; cf. G. ALFÖLDY, «Die Entstehung der epigraphischen Kultur der Römer an der Levanteküste», a F. BELTRÁN (ed.), *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Saragossa, 1995, p. 121-137, esp. p. 126 i 134, fig. 4.

51. Sobre Trigueros, cf. F. AGUILAR PIÑAL, *Un escritor ilustrado, Cándido María Trigueros*, Madrid, 1987; E. HÜBNER, «Inchriften von Carmona. Trigueros und Franco, zwei spanische

carcillo. s/c. vercilus. c. f. c. n./
crispus. pro/at...filior...lute/
l.a.v.s.

CIL II 424* en realitat torna a començar com *CIL* II 409*, que diu: «saturnio. s», i continua amb el *nomen* de Virgili, «vercilus», i segueix amb el *cognomen* de Sal·lusti, «crispus», jugant a continuació amb les formes possibles *pro salute* i *l.a.v.s.*, tot deformatant-les fragmentant la primera. Tota una exhibició, un *tour de force* per a fer un bon fals.⁵²

Han desfilat davant nostre alguns dels falsos més notables de la nostra tradició epigràfica, que sens dubte no constitueixen una de les pàgines més il·lustres de la nostra historiografia, però,

tanmateix, són un dels elements més representatius d'una forma de creativitat que pretenia servir mitjançant l'apòcrif ennoblidor i versemblant la història, concebuda com a obra literària.

Entorn d'ells, forjant-los, cercant-los, discutint-los, criticant-los, usant-los i de vegades creient-los, es mouen els historiadors més preclars de les nostres terres que hi trobaren un exercici del seu enginy i la seva sagacitat davant aquest enigma que per a tots constitueix la història, que també ells són ara per a nosaltres.

MARC MAYER I OLIVÉ
Membre de la Secció
Històrico-Arqueològica
de l'Institut d'Estudis Catalans

Inchriftensammler», *Rheinisches Museum*, 17 (1862), p. 228-267; G. MORA, «Trigueros y Hübner. Algunas notas sobre el concepto de falsificación», *Archivo Español de Arqueología*, 61 (1988), p. 344-348; cf. nota 39 sobre l'opinió de Hübner sobre Trigueros; a més *CIL* II, p. xxu-xxiii, núm. 73.

52. Cf. M. MAYER, «La técnica de producción de falsos...», p. 439-494; M. D. MOLAS, *La ciutat d'Ausa i els Ausetans*, Vic, 1983, p. 58 i 140, creu que aquesta incipció pot ésser un epígraf autèntic manipulat. Per a l'actitud d'aquesta autora envers els falsos, cf. p. 57-58.